

ALBERT JUDIT

A fenyegetett identitással való megküzdés

Bizonyos értelemben minden identitást fenyegetett identitásnak tekinthetünk, mivel az egyén egész élete során ki van téve az én-azonosságát megkérdőjelező kihívásoknak. Énünk koherenciájának fenntartásához elengedhetetlen, hogy az életciklus különböző szakaszaiban felmerülő identitáskonfliktusokkal megküzdjünk. Az identitást állandó megpróbáltatások érik a társadalmi élet különböző szintjein, az énmegjelenítés helyzeteiben, fizikai, nemi és életkori sajátosságainak bemutatása során. Ezek a megpróbáltatások az identitás természetes fejlődésének alapvető feltételei. Bizonyos társadalmi feltételek és helyzetek azonban felerősíthetik az identitásra irányuló kihívásokat, illetve fenyegetéseket. Ezek elsősorban olyan társadalmilag szervezett fenyegetések, melyek az egyén identitását személyes és szociális vonatkozásaiban egyaránt megkérdőjelezzik. Az ilyen típusú fenyegetést az általános értelemben vett rasszizmus képviseli, ami a „Másikat oly módon konstruálja meg, hogy ezzel a konstrukcióval annak elkülönítését és kirekesztését igazolja. A rasszizmus a „hétköznapi” sztereotípiákra és attitűdökre épülő, a mindennapi nyelvhasználatban lehorgonyozott, de szervezett – a társadalom formális és informális intézményrendszerei által jóváhagyott – formája az identitásra irányuló fenyegetéseknek.”

Az én koherenciáját veszélyeztető fenyegetésként tartjuk számon a stigmatizáció jelenségét is. A stigma szerkezeti előfeltételeit és a fogalom meghatározását Goffman próbálta leírni, aki szerint a stigma mindig a szociális térben keletkezik, és az interakciók során nyeri el jelentőségét; lehet „testi”, „erkölcsi” és „törzsi”. A társadalom szilárdan rögzíti a személyek egymás kategorizálására szolgáló eljárásait és a kategóriákhoz kapcsolódó jellemvonásokat. Ebből következik Goffman számára, hogy a szociális helyzetek meghatározzák azoknak a személyeknek a kategóriáit, akikkel az adott helyzetben vélhetően találkozunk. A szociális érintkezés rutinja megengedi, hogy különösebb odafigyelés nélkül lépünk interakcióba a várhatóan megjelenő személyekkel. Mindez körülhatárolt helyzetekre vonatkozik, s ekkor már az első alkalommal anticipáljuk a Másik kategóriáját és sajátosságait, azaz a szociális identitását. Normális esetben nem tudatosulnak a Másikkal szemben támasztott elvárásaink, „követelményeink” egészen addig, amíg fel nem vetődik a kérdés, hogy valaki megfelel-e ezeknek vagy sem. Miközben az idegen jelen van környezetünkben, bebizonyosodhat, hogy rendelkezik a kategóriához képest megkülönböztető sajátossággal, ami szélsőséges esetben egy nemkívánatos sajátosság. Az ilyen eltérést (hiányt, fogyatékoságot, hátrányt) tekinthetjük stigmának, különösen akkor, ha diszkreditáló hatása kiterjedt. Mindezt nem a jellemvonások szintjén elemzi Goffman, hanem a viszonyok mentén.

A brit szociálpszichológus, Glynis Breakwell a csoportközi viszonyokban megnyilvánuló identitás-fenyegetéseket vizsgálja, és megpróbálja több szinten feltárni a fenyegetéssel való megküzdési stratégiákat. A tanulmány a Tajfel-iskola szociális-kognitív megközelítésének keretén belül maradva gondolja tovább a kategorizáció és a szociális identitás elméletét. A csoport-azonosulásokat a csoport által nyújtott

előnyök és pozitív önértékelési lehetőségek kontextusában vizsgálja, és fontos szerepet tulajdonít a társadalom strukturális viszonyainak. Breakwell szerint a különböző identitás-stratégiákat és az identitásra ható fenyegetésekkel való megküzdési módokat a társadalmi elismerésért és státuszért folyó harc egyik eszközeként is értelmezhetjük.

Identitás-fenyegetésről akkor beszélhetünk, amikor az egyén identitás-folyamatai nem felelnek meg az identitást szabályozó alapelveknek, azaz a kontinuitásnak, a személy egyediségének és az önbecsülésének. Breakwell értelmezésében az identitásfolyamatok magukban foglalják az új komponensek felvételére irányuló asszimilációt és az így létrejövő struktúrához való akkomodációt, továbbá a régi és az új identitás-tartalmaknak jelentést adó értékelést. A fenyegetések averzív jellegűek, függetlenül attól, hogy külső vagy belső eredetűek, azaz a személy észlelve fenyegetett helyzetét, arra fog törekedni, hogy megszüntesse azt. Ehhez szükségesek a különféle megküzdési stratégiák, melyek helyreállítják az egyensúlyt az identitás-folyamatok és az alapelvek között.

Breakwell megkülönböztet intrapszichikus-, interperszonális- és csoportközi szinten működő megküzdési stratégiákat. Az intrapszichikus stratégiák a belső passzív feldolgozás kísérletei, főként a fenyegetett individuumban érzelmi és kognitív működését, valamint értékrendszerét foglalja magában. Ezzel szemben az interperszonális stratégiák olyan cselekvések és interakciók, amelyek a személy más emberekhez való viszonyát próbálják megváltoztatni, az identitás-fenyegetéseket valamilyen interperszonális „alkudozás” során megszüntetni vagy minimalizálni. A csoportközi stratégiák a csoportnak mint egésznek a társadalomban elfoglalt helyzetét vagy a csoport önértékelését és a róla alkotott külső képet próbálják pozitív módon alakítani.

Az interperszonális megküzdési stratégiák

Interperszonális szinten négyféle megküzdési módot különít el Breakwell; az elszigetelődést, a negatívizmust, a „passing”-ot, azaz az észrevétlenné válást, a leplezkedés stratégiáját és végül a fenyegetésnek való behódolást.

Elszigetelődés

Az elszigetelődés stratégiája különösen akkor figyelhető meg, amikor a stigmatizáció általi fenyegetettség „támadja meg” a személy önbecsülését. Ilyenkor az individuumban úgy igyekszik minimalizálni a fenyegetettség hatását, hogy elszigeteli magát az emberektől. Ez a fajta megküzdési mód sokkal inkább egy „tétlen” stratégia, mint egy „cselekvő”. A személy számára pozitív értéke abban rejlik, hogy ha elszigeteli magát a környezetétől, akkor egyben elkerüli a stigma által keltett visszautasítással, szánalommal és agresszióval való konfrontálódást is. Az izoláció ilyen formája minimálisra csökkenti annak kockázatát, hogy a valóság összeütközésbe kerüljön a „rekonstruált” valósággal.

Az én elszigetelődésének stratégiáját gyakran választják a munkanélküliek. Az Angliában és Észak-Írországból végzett vizsgálatok szerint nagymértékben jellemző a munkanélküliekre, hogy többnyire otthon ülnek, aktivitásukat korlátozzák, és jelentősen csökkentik a családon kívüli szociális kapcsolataikat. Az idősebb munkanélkülieknél megfigyelhető, hogy a nyugdíjasok viselkedésmintáit kezdik preferálni, a fiatalok pedig a serdülőkre jellemző tevékenységeket részesítenek előnyben. Ami élmény szinten megjelenik ezeknél a személyeknél, az a házhoz kötött magány, az

unalom érzése, illetve a családi élet szétesésének élménye. Tehát az izoláció annak a kísérlete, hogy a személy elkerülje fenyegetett helyzetének szociális következményeit. Az elszigetelődés mint megküzdési stratégia használatában azonban ellentmondás fedezhető fel, ugyanis bizonyítható, hogy mind a fizikai, mind pedig a pszichológiai stressz hatékonyabban leküzdhető, ha a szociális kapcsolatok kiterjedt hálózatával rendelkezünk. Breakwell Polister (1980) kutatásának eredményeivel érvel, melyek azt mutatják, hogy a szociális hálózat nagysága fordított korrelációban áll a pszichés megbetegedések, az öngyilkossági kísérletek és a válás valószínűségével. Pozitív hatása van a gyász munka sikerességére, a műtét utáni felépülésre és a pszichoszomatikus betegségek gyógyulására. Ennek háttérében az áll, hogy a szociális érintkezés kedvező alkalmat biztosít az én-feltárássra, az én-megjelenítésre, melynek során megosztjuk személyes és intim gondolatainkat, érzéseinket a Másikkal. A pozitív visszajelzés esélyét kínálja az individuum számára, és megerősíti én-konceptiójának legfontosabb aspektusait. Kelvin (1977) szerint a teljes én-feltárással járó nagymértékű stresszel jár, ezért csak akkor indokolt, ha a személy teljes bizalmat érez a Másik iránt. Mindemellett az én-feltárással enyhíthető is a szorongás, mivel bizonyos attitűdök az individuum számára megerősítést nyernek, bizalmat alakítva ki a két személy között. Kelvin szerint ebben a műveletben fontos a kölcsönösség, ami egyensúlyban tartja a kapcsolatot.

Az elszigetelődés technikája tehát eltávolítja a fenyegetett individuumot a szociális segítő kapcsolatok fenntartásától. Ez jelentékeny veszteség, ugyanis például a munkanélküliek esetében a személy nemcsak a szociális kontaktus pszichológiai előnyétől fosztja meg magát, hanem azoktól az információktól is, melyek révén könnyebben tudna munkát találni. Ezenkívül az elszigetelődés mint megküzdési stratégia a családra is ártalmas következményekkel járhat: az izoláció technikáját „választó” személyek a családtagok mozgásterét is korlátozzák, továbbá nagyobb ellenőrzést gyakorolnak a tagok felett. Breakwell fiatal munkanélküliek körében végzett vizsgálata kimutatta, hogy a hosszantartó izoláció a szociális paranoia egy fajtáját eredményezi ezekben a személyekben, ami abban nyilvánul meg, hogy azokat a családtagokat, akiknek baráti kapcsolataik vannak, árulónak, cselszövőnek tartja.

Breakwell arra a következtetésre jut, hogy az elszigetelődés taktikája végeredményben nem hoz megkönnyebbülést a fenyegetett identitásnak, nem tudja általa könnyebben kezelni a stigmát, ugyanis a személy úgy érzi, hogy az elszigetelődés maga a stigma jelképe. Mi ellen véd mégis hatékonyan az izoláció? Mindenekelőtt a fenyegetett pozíció ténye ellen; vagy azáltal, hogy meggátolja az új identitás-struktúra asszimilációját, vagy pedig annak révén, hogy elutasítja, megtagadja annak a nyilvános kifejezését, ami már asszimilálódott.

Negatívizmus

A negatívizmus az izolációval ellentétes stratégiát jelent, ugyanis nem a szociális kontaktus elkerülését foglalja magában, hanem a közvetlen konfrontálódást, szembezárást bárkivel, aki a személy identitás-struktúrája szempontjából kihívást jelent, tehát aki veszélyezteti az individuum kontinuitását, elkülönültségét és önbecsülését. Breakwell Apter(1982) definícióját hívja segítségül a negatívizmus legteljesebb leírásához, akinek a meghatározása szerint a negatívizmus az a lelkiállapot, amikor a szubjektum készletét érez, hogy egy külső forrásból származó nyomás vagy követelmény ellen cselekedjen. Ennek eredményeképpen a személy visszautasítja vagy az ellenkezőjét teszi annak, amit elvárnak tőle. Az ilyen típusú reakciókat a hétköznapi

okban úgy minősítjük, hogy „csökönnyös”, „bajkereső”, „elborul az agya” stb. Apter ennél tovább megy, és feltételezi, hogy ez a stratégia az önismeretünk, önmeghatározásunk szempontjából fontos szerepet tölt be. Szerinte azáltal tudjuk meg, hogy kik és mik vagyunk, hogy „nemet” mondunk arra, amik nem vagyunk. Ez a tudás maga a tagadás.

Továbbá, negatívizmus jellemzi az élet minden nagy pszichológiai átmenetét. Egy és három és fél éves kor között a gyerekek a növekvő engedetlenségükön keresztül vívják ki növekvő pszichológiai függetlenségüket, autonómiájukat. Aztán az absztrakt gondolkodás fejlődésével lehetővé válik a serdülő számára, hogy még több olyan dolgot fogjon fel, amit vissza lehet utasítani. Ez a megújult negatívizmus leginkább a szociális- és szexuális függetlenség keresésében nyilvánul meg. Végül az öregkorban az autonómia elvesztése fizikai hanyatlást és anyagi korlátokat von maga után. Ebben az időszakban a negatívizmus egy védőfalat biztosít a kétségbeesés és a leépülés ellen.

Tehát a negatívizmus, mint megküzdési stratégia, ezekben a fejlődési átmenetekben figyelhető meg leginkább. E megküzdési mód ezenkívül fontos alapja az identitást szabályozó alapelveknek, egyensúlyt teremtve közöttük: a *kontinuitás* megköveteli, hogy visszautasítsuk a változást, ami alapjában véve negatívizmust von maga után; identitásunk *elkülönültségét* csak úgy tudjuk elérni, ha hajlandók vagyunk visszautasítani a berögzült elvárásokat, sztereotípiákat, hagyományokat, ami különlegességet, kreativitást eredményez; *önértékelésünk* pedig azon a képességen alapul, hogy megtagadunk bizonyos értékeléseket, minősítéseket, melyeket mások vetítenek ránk.

A negatívizmus fenti, pozitív hatásai mellett előfordulnak az identitásra nézve káros hatások is. Abban az esetben, ha a visszautasítások és ellenállások túlságosan általánossá válnak, *hipernegatívizmusról* beszélünk. Ilyenkor a személy nem tud különbséget tenni a produktív- és a személyiséget romboló negatívizmus között, ami leginkább a pszichopatákra jellemző. Továbbá, ha a fenyegetés forrása túl erősnek bizonyul, a megküzdő stratégia egy rendellenes formája, az *önnegatívizmus* figyelhető meg. Ebben az esetben az individuum a fenyegetés által kiváltott haragot önmaga ellen fordítja. Mindez megnyilvánulhat a körömrágástól a mazochizmuson át egészen az öngyilkosságig.

A fentiekből kitűnik, hogy a negatívizmus akkor működhet hatékony megküzdési stratégiaként, ha nem univerzálisan, hanem szelektíven használjuk. A sikeres negatívizmus megerősíti önmagát, csökkenti annak az esélyét, hogy az individuumra bárki kívülről hatást gyakoroljon. A személy számára a magabiztosság érzését biztosítja és annak hitét, hogy nem manipulálható. Breakwell szerint a fenyegetett identitás számára egyfajta „hibernált” állapotot teremt, amely megakadályozza, hogy bármi változás következzen be az identitás tartalmában.

„Passing”

A *passing* a fenyegetett identitással való megküzdés szempontjából észrevétlenné válást, leplezkedést jelent. Magában foglalja az alacsonyabb presztízst, így az identitást fenyegető csoportból való átlépést egy magasabb presztízzsel rendelkező csoportba. Akkor léphet működésbe a stratégia, amikor a legitim szociális mobilitás lehetetlen a személy számára, amellet, hogy a pszichológiai mobilitás lehetséges, de nincs értéke. Ilyenkor a személy úgy nyer bejárást egy szociális kategóriába (faji-

nemi-, vallási-, politikai-, stb.), hogy közben saját csoport-hovatartozását, s ezzel együtt a fenyegetettség jelét elrejtí.

Breakwell Watson vizsgálatára utal, aki azt tanulmányozta, hogy bizonyos amerikai négerek hogyan fogadtatják el magukat a fehérek között. A vizsgált csoport tagjaira jellemző, hogy többnyire olyan szituációkat keresnek, melyek megteremtik az elfogadásukat: pl. ad hoc döntések, melyekben nem a csoport-hovatartozásuk felől döntenek, vagy autoritásban lévő személyek által való elfogadás, stb. A „fehér” státusz elnyerésére való törekvésük kifejeződik abban, hogy gyermekeiket „fehér” iskolába íratják, „fehér” egyházat választanak, „fehér” negyedbe költöznek és igyekeznek a fehérek szintjének megfelelő fizetést elérni. Ennek sikeressége magában foglalja azt is, hogy megszakítják a kapcsolatot régi csoportjuk tagjaival. A Watson által érzékeltetett folyamatban a néger személy társadalmi támogatást kap ahhoz, hogy a fehér emberek közé tartozzon. A státusz megváltoztatásának technikája ismert, és intézményesített csatornán folyik.

Az elfogadtatásnak léteznek rejtett technikái is, melyekre nem a hivatalos út a jellemző. Ezekben az esetekben a fenyegetett helyzet jellemzői könnyen elleplezhetőek (pl. homoszexuálisok, ateisták). Ilyenkor a *passing*, mint megküzdési stratégia, csalás útján valósul meg: a hovatartozás-igényeket lehet ellenőrizni, de ehhez nincs objektív mérce. A csalás társadalmi következménye az lesz, hogy a személynek hazug életet kell élnie, aminek pszichológiai vonatkozásai is vannak. Az egyik vonatkozása az állandó félelem a lelepleződés veszélyétől, mely a személy kontinuitását fenyegeti. A másik vonatkozása a hiperaffilitás, azaz az új csoporthoz való tartozás túlhangsúlyozása, mely magában foglalja az előző csoport iránt érzett erős előítéletet is. Ez a személyben pszichológiai stresszt eredményez, különösen akkor, ha tudatában van annak, hogy ő maga semmiben sem különbözik előző csoportjának tagjaitól. Ilyenkor léphetnek működésbe más intrapszichikus stratégiák, melyek segítségével a pszichológiai hátrány leküzdhető.

A *passing* használata erős elhatározást kíván, s abban az esetben lehet hatékony, ha a fenyegetett helyzet vállalásának következményei kellemetlenebbek, mint a csalás társadalmi következménye. Mindemellett a *passing* hatását segíthetik olyan intrapszichikus stratégiák, mint például a tagadási technikák vagy a self újrakonstruálása.

Nézzünk egy példát! Egy leszbikus nő, akinek esetleg családja is van, fokozatosan szembesül homoszexualitásával, a heteroszexuális csoporthoz való tartozását azonban nem adja fel, tehát fenntartja az énjéről alkotott heteroszexuális nyilvános képet. Ez a fajta *passing* megvédi identitása kontinuitását. Ez azonban egy szakadékot eredményez énjének szubjektív és szociális aspektusa között. Az akkomodáció-asszimiláció folyamata módosítja identitását azokhoz a tapasztalatokhoz, hogy csoportjának tagjai látszólagos heteroszexualitása alapján kezelik és ítélik meg. Ezek a tapasztalatok pedig inkompatibilisek az én szubjektív élményével. A fenti folyamat integrálja az identitás struktúrájába az új érték- és tartalomelemeket, mely a *passing*-ot megelőző és azt követő identitás-struktúra különbözőségét eredményezi.

Breakwell rámutat arra, hogy minimális szinten mindenki használja a *passing* technikáját annak érdekében, hogy megvédje önértékelését. Így teszünk például, amikor tudásunkat felnagyítjuk, vagy azzal dicsekszünk, hogy hány neves embert ismerünk személyesen. Ezek manipulálják az én-képet és státuszt biztosítanak számunkra, de nem okoznak szakadékot az identitás struktúrájában, éppen ellenkezőleg, az identitás kreatív rekonstrukciójának mozgatórugói.

Összességében, a *passing*, mint megküzdési stratégia hatásának vizsgálata meglehetősen problematikus, mert aki sikeresen elfogadtatta magát egy szociális csoportban, az láthatatlan a társadalmi teleszkóp számára.

A fenyegetésnek való behódolás (compliance)

A fenyegetett helyzetben lévő személy igyekszik felülmúlni bárkit, aki talált egy sikeres stratégiát, és megpróbál tanulni a másik hibáiból. Breakwell szoros kapcsolatot lát a fenyegetésnek való behódolás technikája és a goffmani értelemben használt szerepjáték között. A stratégia arra irányul, hogy a személy felismeri és elfogadja azt az előírást, ami meghatározza, hogyan kell viselkednie a fenyegetett helyzetben. Tehát igyekszik megfelelni a várakozásoknak, amit környezete jóváhagy. Ha a fenyegetett személy megfelel a szociális sztereotípiáknak, akkor sokkal könnyebben képes alkalmazkodni, mert az elvárásokhoz való konformitása megakadályozza státusza és a hierarchia összeomlását. Tehát fontos, hogy a stigmatizált személy kidolgozza az elvárt szerepet.

Farina és társai (1971) vizsgálata szemlélteti, hogy milyen ereje van az elvárásoknak. Volt pszichiátriai betegeket kértek meg a vizsgálatban, hogy beszélgessenek el egy idegennel. A csoport egyik felének azt mondták, hogy az idegen személy semmit nem tud a betegségükről, a csoport másik fele pedig úgy hitte, hogy az idegen mindent tud róluk. A valóságban semmit nem árultak el az idegennek a személyek pszichiátriai múltjáról. A beszélgetés után azok a személyek, akik abban a hitben voltak, hogy a beszélgető partnerüknek tudomása van pszichiátriai betegségükről, sokkal nehezebbnek találták a feladatot, s úgy érezték, hogy az idegen kevésbé becsüli meg őket. A kísérletben szerepelt egy nem-beavatott külső megfigyelő is, akinek az interakciót kellett minősítenie. A megfigyelő arról számolt be, hogy a beszélgetés alatt sokkal feszültebbnek és idegesebbnek, nehezebben alkalmazkodónak találta azokat a személyeket, akik úgy hitték, hogy az idegen ismeri a múltjukat. A kísérlet Breakwell számára azt bizonyítja, hogy az előzetes elvárások, amiket a személy a másiktól tulajdonít, megváltoztatják self-percepcióját és aktuális viselkedését. Az elvárások bejósolását befolyásolja a másik visszajelzésének percepciója az interakció során.

A testi fogyatékoság stigmájával rendelkező személyek és az idős emberek szintén használják a fenyegetésnek való behódolás technikáját, számos elvárt szerepet kidolgozva. Breakwell szoros összefüggést lát e stratégia és a Seligman (1975) által leírt *tanult tehetetlenség* fogalma között. A fogalom leírja, hogy mi történik azzal a személlyel, akit mások megóvnak attól, hogy saját maga intézze a dolgait. A másik segítsége elárasztja, aminek az lesz a következménye, hogy fokozatosan képtelenné válik arra, hogy kontrollálja a körülötte zajló eseményeket; korlátozva lesz bizonyos döntések meghozatalában, fokozatosan elveszti szabadságát, a dependencia uralma alá kerül és tehetetlenné válik.

Az emberek szeretik, ha érezhetik, hogy segítenek rajtuk. Breakwell úgy fogalmaz, hogy a tehetetlenség egyfajta „gyógyszer”, ami csillapítja a büntudatot. Ugyanis a tehetetlen személy, aki visszautasítja a segítséget, az magát a segítőt utasítja vissza, aminek következtében elesik a szociális jutalmazástól. Ebben a kontextusban tehát a *fenyegetésnek való behódolás* egy olyan taktikának tekinthető, ami a szociális elfogadás elnyerésére törekszik a fenyegetett pozícióban belül.

Felvetődik a kérdés, vajon a *fenyegetésnek való behódolás* okoz-e változást az identitás struktúrájában vagy sem. Akkor nem, mondja Breakwell, ha az asszimilá-

ció-akkomodáció folyamata integrálja azokat a következtetéseket, melyek a szerep-elvárások teljesítésével kapcsolatos tartalom- és értékdimenziókat foglalják magukban. Az ilyenfajta integráció, amikor a szerep-törekvés megkonstruált, a valódi selfhez képest nem tűnik irrelevánsnak. Úgy tűnik, hogy néhány manipulatív *compliance* esetenként megváltoztathatja az aktuális identitás struktúráját, ugyanis a sikeres *behódolás*, amit szociálisan jóváhagynak, gyorsíthatja az identitás struktúrájában a változást. A *behódolás* megjutalmazása állandósítja a technika alkalmazását, ami a tapasztalatokat is alakítani fogja, ezek az új tapasztalatok pedig asszimilálódnak a struktúrába.

Nehéz meghatározni, mikor beszélhetünk a *behódolás*, mint megküzdési stratégia sikerességéről. A *behódolás* pontosan kijelöli a személy szociális státuszát, elosztatva a bizonytalanságot, ami a szorongást is csökkenti. A fenyegetett személy azonban kerülhet olyan helyzetbe is, melyet a *kettős kötés* jellemez, ilyenkor szociális visszautasítást vált ki, ha behódol, és az is, ha nem. Például egy gyenge, stigmatizált etnikai kisebbséghez tartozó egyén, aki alkalmazkodik csoportja domináns negatív szociális kategóriájához, nem fogja megoldani identitásának fenyegetettségét.

A fent elemzett interperszonális megküzdési stratégiák magukban foglalják az ideológiai és a szociális rendszerekkel való megküzdés individuális kísérletét a domináns szociális reprezentációk és a morális kódok korlátozásainak kontextusában. A továbbiakban Breakwell ajánlatot tesz a megküzdés egy alternatív lehetőségére, ami a „játékszabályok” megváltoztatására vonatkozik. Ennek igénye már túlmutat az individuális szinten történő erőfeszítéseken, és elvezet a csoportközi viszonyok dinamikájáig.

Irodalom

1. Breakwell, Glynis M.: Coping with threatened identities. Methuen, London 1986. 77–178.
2. Goffman, Erving: Stigma. In.: Erős F. (szerk.) Megismerés, előítélet, identitás. Új Mandátum. Bp. 1998. 253–295.
3. Erős Ferenc: Az identitás labirintusai. Janus-Osiris, Pécs 2001.